

ERDÉLYI GABRIELLA

Egy felkelés arcai, avagy miért kell nekünk Dózsa?

Az 1514-es parasztfelkelés 500. évfordulója alkalmából 2014. május 22–23-án az MTA BTK Történettudományi Intézetében kétnapos nemzetközi konferenciát rendeztünk.¹ A *Történelmi Szemle* jelen száma a magyar résztvevők itt elhangzott előadásaiából válogat.² A német, cseh, horvát, olasz és magyar kutatók találkozása jó lehetőséget kínált a késő középkori és kora újkori felkelések összehasonlítására. A szervezők kérték a résztvevőket, hogy a kollektív erőszak kultúratörténeti megközelítésében vizsgálják a felkeléseket; olyan kérdésekre keressék a választ, hogy miként tapasztalták meg a résztvevők az erőszakos eseményeket, miért és miképpen ábrázolták, vagy éppen hallgatták és felejtették el őket utólag. A másik központi téma a kollektív emlékezet vizsgálata volt, vagyis az események utólagos reprezentációjának elemzése, megjelenésük a kora újkori, illetve a modern kulturális emlékezetben, valamint identitásformáló funkcióik. Dózsa mint mártír vizuális és írott megjelenítése hogyan formálta az újkori magyar társadalom önképét? És vajon mire használta Dózsa személyét és magát a felkelést a 19. és a 20. századi történetírás?

Az emlékezet és az erőszak társadalomtörténeti elemzéseinek jelentős része a 20. század totális háborúinak és azok egyénre, közösségre, államfejlődésre és gazdaságra gyakorolt hatásainak jobb megértésére törekszik.³ Olyan kérdések kerülnek előtérbe, mint például a kollektív, gyakran szélsőséges erőszak egyéni tapasztalata, értelmezése és feldolgozása. A résztvevők perspektíváját közelebb hozó egyéni elbeszéléseket olyan emlékezeti gyakorlatként szokás vizsgálni, amely az egyéni identitás bemutatását szolgálta, szoros kölcsönhatásban a nyilvános emlékezeti gyakorlattal. A háború és az erőszak szöveges reprezentációi (irodalomban, sajtóban, történetírásban) és azok felhasználása a vizuális megjelenítés során szintén fontos téma. Az események kisajátításáért utóbb folytatott értelmezési háborúk megfigyelése pedig azért fontos, mert sokszor szerepet játszik a közösségi kulturális emlékezet mítoszainak létrejöttében.

1 A konferencia címe: *Revolt, Violence and Memory. Peasant Uprisings in Late Medieval and Early Modern Europe*. Programja: http://www.tti.hu/images/events/Dozsa_online_.pdf.

2 A konferencia teljes anyaga angol és német kétnyelvű kötetben fog a közeljövőben megjelenni.

3 Ld. pl.: *Cities into Battlefields: Metropolitan Scenarios, Experiences and Commemorations of Total War*. Ed. Stefan Goebel–Derek Keene. Ashgate, Farnham, 2011.; *Jay M. Winter: Remembering War: The great war between memory and history in the 20th century*. Yale University Press, New Haven (Connecticut), 2006.

Ennek a megközelítésnek a késő középkorra és a kora újkorra történő alkalmazása során szintén a háborúk és a felkelések vizsgálatai dominálnak.⁴ Ebben a korszakban a tudományos kíváncsiság kielégítésére egyfelől az ad lehetőséget, hogy a korszakban már nagyobb mennyiségben keletkeztek és maradtak fenn katonai naplók és visszaemlékezések, amelyek a háborús borzalmak egyéni percepciójának és feldolgozásának vizsgálatát teszik lehetővé.⁵ Továbbá a könyvnyomtatás elterjedése hatására a korabeli Európát elárasztották a háborúkról és felkelésekről tudósító, metszetekkel illusztrált röplapok és tudósítások. Ezek egyfelől a hírekre és borzalmakra éhes olvasóközönség igényeit elégítették ki. Míg a háborúkról tudósító röplapok és metszetsorozatok az ellenség kegyetlenségét és barbárságát sulykolták, a lázadások képi ábrázolásain keresztül, a lázadók példás és kegyetlen megbüntetetésének bemutatásával ugyanakkor a hatalom üzent alattvalóinak.⁶ A megégetett és felfalatos magyar parasztvezér képe – jóllehet a fájdalmas Krisztus ikonológiai hagyományának eszközeivel megjelenített lázadó ambivalens érzéseket és sokféle asszociációt kelthetett a befogadókban – bejárta a korabeli Európát.⁷ A korabeli nyomtatott sajtótermékek lapjain a hősiesség/mártír halált szenvedett lázadók a – korántsem csak a modernitásban megjelenő – „transznacionális emlékezet” jellegzetes témáinak, hordozóinak is tekinthetők.⁸

4 Csupán néhányat a legújabbak közül említve: *Hans Medick*: Introduction. The Thirty Years War in Experience and Memory. In: *Uő–Benjamin Marschke*: Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents. Bedford/St Martin's, Boston–New York, 2013. 1–28.; *John Gibney*: The Shadow of a Year: The 1641 Rebellion in Irish History and Memory. University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2013.; *Alain Hugon*: Naples insurgée. De l'événement à la mémoire, 1647–1648. Presses Universitaires Rennes, Rennes, 2011.; *Philip Benedict*: Shaping the Memory of the French Wars of Religion. The First Centuries. In: *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*. Ed. J. Pollmann–E. Kuijpers–J. Müller–J. van der Steen. Brill, Leiden, 2013. 111–125.

5 Ld. pl. *Benigna von Krusenstjern–Hans Medick*: Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1999. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 148.); *Yuval Noah Harari*: Renaissance military memoirs. War, history, and identity, 1450–1600. Boydell Press, Woodbridge, 2004.

6 *Dietmar Peil*: Strafe und Ritual. Zur Darstellungen von Straftaten und Bestrafungen im illustrierten Flugblatt. In: *Wahrnehmungsgeschichte und Wissensdiskurs im illustrierten Flugblatt der Frühen Neuzeit (1450–1700)*. Hrsg. Wolfgang Harms–Alfred Messerli. Schwabe, Basel, 2002. 465–489.; *Tóth G. Péter*: A lator teste és a lator test. A bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés-emlékeztetés problémája. *Korall* 5–6. (2001) 141–162.

7 Dózsa kivégzésének ábrázolása: Taurinus Bécsben kiadott (1519) *Stauromachiájának* címlapmetszete; német városokban megjelenő röplapsorozat 1514 végén: Zeckel Jorg, *Die auffrur so geschehen ist im Vngerlandt mit dem creutzern vnnd auch darbey wie man der creutzer haubtman hat gefangen vnnd getoedt* [1514], kiadva: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy, ediderunt Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi atque in volumen rededit Geisa Érszegi*. Akadémiai, Bp., 1979. nr. 227.; *Marianna D. Birnbaum*: A Mock Calvary in 1514? The Dózsa-Passion. In: *European Iconography East and West: Selected Papers of the Szeged International Conference*. Ed. György E. Szőnyi. Leiden, Brill, 1996. 91–108.

8 *Dagmar Freist*: Lost in Time and Space? Glocal Memoryscapes in the Early Modern World. In: *Memory before Modernity* i. m. (4. jz.) 203–222.

És vajon mit mondhatunk a köztudatban ma élő Dózsa-képről? Mindenekelőtt a tömegmédiá csatornáin megjelenő nyilvános történelmet (*public history*) érdemes ehhez közelebről szemügyre vennünk. És akár annak is utánajárhatunk, hogy vajon a mai „népszerű” Dózsa-kép is igazolja-e azt a tendenciát, miszerint a kollektív emlékezet egyre inkább távolodni látszik a szaktörténetírástól, hogy egyre szorosabb kapcsolatba kerüljön a tömegmédiában sugárzott nyilvános történelemmel.⁹ A napilapok és hetilapok érdeklődését szintén elsősorban Dózsa kivégzésének kegyetlensége kötötte le. Pontosabban fogalmazva: az írások nem mondtak le az esemény komplexebb megközelítéséről és összetett társadalmi, esztétörténeti folyamatok tárgyalásáról, az olvasók figyelmét azonban a szélsőséges erőszak bombasztikus képeivel – például „Muzsikáltak a kínhalálhoz” – igyekeztek magukra vonni.¹⁰ Vagyis a címadással alkalmazkodtak az olvasók feltételezett mentális horizontjához, amely a középkori parasztfelkelést mint a kegyetlen brutalitás eseményét tartja számon.

A köztörténelem nagy példányszámú történelmi lapjaiban (*Rubicon, Múlt-kor*) és az internetes felületeken megjelenő írások közös jellemzője továbbá, hogy a parasztháború összetett eseménye a vezér, Dózsa György személyére és életére egyszerűsödik.¹¹ Az emlékező közösségnek, mint oly gyakran, mindenekelőtt egy hősrre, egy arcra van tehát szüksége. Mivel így a felkelés kollektív emlékezetét Dózsa alakja dominálja, ezért a vezér életére vonatkozó minden, a szaktörténetírás által mégoly kétesnek vélt forrás és adat is nagy jelentőséget és egyúttal – a szakmai dilemmákat kiiktatva – bizonyító erőt nyer. A megemlékezés alkalmából született írások funkciójukból adódóan alkalmazkodnak a megemlékezések nyelvéhez akkor is, ha azok a szaktörténészek munkáit vagy a velük készített interjúkat közvetítik a széles olvasóközönség felé. A megemlékezés rítusainak mindenekelőtt konkrét helyre és időpontra van szükségük akkor is, ha nem tudjuk forrásokkal igazolni a vezér, Dózsa György születésének pontos helyét és évét.¹²

Az ideai megemlékezéseknél szembeűnőbb példája ennek az 1972-ben tartott nagyszabású megemlékezéssorozat, amelyet Dózsa kitalált születésének 500. évfordulója alkalmából rendeztek. A megemlékezők koordinálására hivatott emlékbizottság noha azzal kezdte irányelvei összefoglalását, hogy „Dózsa pontosan meg

9 Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 361–362.

10 Muzsikáltak a kínhalálhoz. Révész Sándor interjúja Erdélyi Gabriella, Klaniczay Gábor és Pálosfalvi Tamás történészekkel. *Népszabadság* 2014. május 17. 2–3.; „Az izzó vastrón a képzelet szüleménye”. Kovács Péter interjúja Erdélyi Gabriella történésszel az 1514-es Dózsa-parasztfelkelésről. *Magyar Narancs* 2014. április 24. 14–16.

11 Egy újságíró azzal keresett meg, hogy Dózsa György kivégzésének 500. évfordulója alkalmából szeretne interjút készíteni többek között arról, hogy valójában hol született és hány évet élt Dózsa. Erdélyben „Megemlékező-Ünnepi-Tudományos Konferenciát” rendeztek Dózsa György halálának 500. évfordulójára (Csíkszereda, 2014. június 5–6., szervezők: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Sapientia EMTE gazdaság-, humán- és társadalomtudományi tanszékei, Hargita Megye Tanácsa, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusa, Csíkszereda Polgármesteri Hivatala). A rendezvény vezérgondolata: Dózsa a magyar történelmi/nemzeti sorstudat része.

12 Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. *Századok* 109. (1975) 87.

nem határozható időpontban született”, ez nem akadályozta meg abban, hogy 1972-ben ünnepeltesse a néppel egykori vezére születését: Dózsa György „katonai tetteivel, a nép előtt kifejtett célkitűzéseivel méltó megtestesítője a parasztháború és az évszázados jobbágytörekvések eszméinek és hagyományainak. Személyében a társadalmi haladás egyik népszerű hőstét tiszteljük, akire emlékezve a küzdő és szenvedő néptömegekre is emlékezünk.”¹³ A hivatalos történetírás osztályharcos propagandája bénítóan hatott a művészekre – ez Tatai Erzsébetnek az emlékévében rendezett kiállításokkal foglalkozó tanulmányának egyik fő állítása.

A történészszakma másként reagált. A reformációkutatás 1970–1980-as évekbeli megújítója, Robert Scribner szerint az 1972-es Dózsa-évforduló alkalmából született tanulmánykötet – amely az MTA-n tartott nemzetközi Dózsa-konferencia anyagát tartalmazza – volt az, amely a *gemeiner Mann*, vagyis az egyszerű ember felé irányította a kora újkori társadalomtörténetek figyelmét.¹⁴ De ami ennél sokkal fontosabb: Barta Gábor, Szakály Ferenc és Szűcs Jenő neve fémjelzi azt a komoly forrásfeltáró és a forrásokat kritikai elemzés alá vevő és szintetizáló munkát, amely gyökeresen átírta a parasztfelkelés akkor elfogadott történetét, amelynek „tényanyaga” egészen addig Márki Sándor 1913-as monográfiáján alapult.¹⁵ A leg-
 áttörőbb eredmények Szűcs Jenő tollából születtek – Ács Pál ezzel külön tanulmányban foglalkozik. Az ekkor megjelent tudományos műveket a mai kutatók jól ismerik, mert ezeket használják. Az alapos forrásfeltáráson alapuló okmánytár, több évtizedes kutatás eredményeit az évforduló alkalmából szintetizáló szakmonográfia és számos szakcikk eredményeképp sikerült megszabadulni számos régi mítosztól. Ez a megközelítés gyökeresen új, valószerűbb és megbízhatóbb képet rajzolt a felkelés mozzanatairól, résztvevőiről és mozgatórugóikról, valamint Dózsa szerepéről.¹⁶ A megemlékezésre felkért szerzők – az elbeszélő források helyett elsősorban az egykorú okleveles anyagra, levelekre, tudósításokra támaszkodva – nyíltan cáfolták Dózsa születésének 1472-es mítosztát. Felhívták továbbá a figyel-

13 Dózsa György születésének 500. évfordulójára. Az Emlékbizottág irányelvei. Századok 106. (1972) 532.

14 Robert Scribner: Peasant Politics in Early Modern Europe. Review Article. Comparative Studies in Society and History 28. (1986) 248–254.; Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Vorträge der internationalen wissenschaftlichen Konferenz aus Anlass der 500. Wiederkehr der Geburt von György Dózsa, Budapest, 12–15. September 1972. Hrsg. Gusztáv Heckenast. Akadémiai, Bp., 1977.

15 Szűcs kritikáját Márki forráskezeléséről, a humanista elbeszélések kritikátlán elfogadásáról *Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája*. In: *Uő: Nemzet és történelem*. Gondolat, Bp., 1974. 605–606., 612.

16 Monumenta rusticorum i. m. (7. jz.); *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben*. Gondolat, Bp., 1973.; *Szakály Ferenc–Barta Gábor: Dózsa népe és a magyar társadalom*. Társadalmi Szemle 27. (1972) 6. sz. 75–85.; néhány évvel később: *Barta G.: i. m. (12. jz.)*. Szűcs Jenő szaktanulmányairól és a szélesebb olvasóközönséget is elérő esszéiről, tanulmányairól ld. Ács Pál tanulmányát folyóiratunk jelen számában. Az 1972-es ábrázolás kritikája az ideai megemlékezés alkalmából Nyíregyházán rendezett konferencián („1514 emlékezete”, 2014. november 6–7.) jelent meg. Az az álláspont körvonalazódott markánsan, hogy a korabeli Európa egyik legnagyobb felkelése valójában egy jelentéktelen esemény volt: sokkal kevesebb résztvevővel, kisebb területi kiterjedéssel, jelentéktelen katonai összecsapásokkal, enyhébb büntetésekkel.

met arra, hogy az oklevelekben csak a Székely György megnevezés szerepel, a Dózsa családnév csak később rögzült. A legendák világába utalták a humanista történetíróktól korábban kritikátlanul átvett történetet György végvári vitéz hivatalos kinevezéséről a keresztes had fővezérének Budán (1514. április 23.), és azt valószínűsítették, hogy az események sodrában lett a maga erejéből a már felkelt parasztsereg vezére valamikor május végétől-június elejétől.¹⁷ És végül Szakály Ferenc egy időben azzal, hogy Cegléden 1972. június 25-én Somogyi József újabb Dózsa-szobrát avatták nagy tömeg előtt, mondta el egy tudományos konferencián, hogy a marxista történetírásban a forradalmi programbeszéd, a kizsákmányolók elleni lázadásra buzdítás funkcióját betöltő híres „ceglédi beszéd” sosem hangzott el¹⁸ – amelynek megalkotásáról a humanistáktól Márki Sándoron át Székely Györgyig bezárólag Tóth Gergely ír a parasztfelkelés kora újkori történetírói reprezentációját elemző tanulmánya bevezetésében.

Míg az akadémiai történetírásban ez a Dózsa-hagyománnyal szakító ellen-Dózsa lett a meghatározó, a köztörténelemben és az általa erősebben befolyásolt kulturális emlékezetben ez nem épült bele. A meggyökeresedett mítoszokhoz való ragaszkodás szemléletes példája Nemeskürty István – Ács Pál tanulmányának egyik lábjegyzetében rejtett – munkamódszere *Krónika Dózsa György tetteiről* című, szintén az 1972-es évforduló során kiadott könyve, amely regényes elbeszélésének tényekre alapozott igazságát és szavahihetőségét a címbeli „krónika” használatával igyekszik elhitetni laikus olvasójával.¹⁹ „A szerző – mondja Ács – már tudatában van a ceglédi beszéd hitelességét cáfoló új kutatásoknak: »tekintsük tehát Ceglédet pusztán *jelképnek*« – mondja Nemeskürty. Mégis – követve a hagyományt – beilleszti könyvébe a »Cegléd piacán« című fejezetet [amely egyértelmű utalás Illyés Gyula *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* című, frissen kiadott versére],²⁰ jellemző módon [...] a Szűcs által kritizált humanista feldolgozásokra alapozva elbeszélését.”²¹ Az eset jól tükrözi irodalom és – a fikciónak a szaktörténetírásnál nagyobb teret hagyó – köztörténelem szoros kapcsolatát.

A 2014-es emlékévként alkalmából a Dózsa-kép változásairól a *Rubicon* történelmi magazinban megjelent írás szintén a köztörténelmi sztereotípiák töretlen továbbélését mutatja.²²

17 Barta G.: i. m. (12. jz.).

18 Szabó Alfréd: Tények a legendák világából. <http://www.cegledipanorama.hu/index.php/magazin/historia/612>.

19 A *Népszabadságban* szaktörténészek (Barta, Érszegi, Szakály) által jegyzett tizenkét részes sorozat jelent meg 1972. június 13–25. között *A Dózsa-krónika korabeli források alapján* címmel ekkor.

20 Kiadva: Dózsa. Magyar költők versei. Szépirodalmi, Bp., 1972. 82–84.

21 Ács Pál: „Hamis barátok rebelliója”. Szűcs Jenő Dózsa-tanulmányai – 40 év után. Ld. folyóiratunk 613. oldalán a 12. jegyzetet.

22 *Romsics Ignác*: Székely Dózsa György. Haramia és/vagy népvezér? *Rubicon* 24. (2014) 3. sz. 6–7., 9.

Tóth Gergely *Értelmezések fogságában* főcím alatt jegyzett írása azt mutatja be, hogy a humanista hagyomány (a kortárs Taurinustól a száz évvel később író Istvánffy Miklósig) mennyire tévútra vitte évszázadokon át a Dózsa-felkelés történeti elemzéseit. Amit érdemes azzal kiegészíteni, hogy a magyar történetírásban máig kísértő értékelés a Jagelló-korbeli elit felelősségéről az ország bukásához vezető válság előidézésében, ennek részeként a parasztfelkelés kitörésében, szintén elsősorban a humanisták által egyöntetűen kapzsisága, fényűzése és semmittevése miatt ostromozott nemesség képéhez vezethető vissza. Az egyöntetűség ugyanis nem a mögöttes valóságallappal magyarázható, hanem az azonos antik irodalmi előképek átvételével. A történészek a primer forrásokkal való összevetés révén mutattak rá a korabeli történeti elbeszélések fiktív jellegére, az irodalomtörténészek pedig az irodalmi minták kimutatásával. Tóth Gergely ezen a nyomon továbbhaladva aprólékos filológiai munkával mutatja be a Róma hanyatlását a Catilina-féle összeesküvéssel magyarázó sallustiusi minta örökségét: a züllött nemesség toposza, a nagyravagyó, merész és gátlástalan Dózsának Catilinára hasonlító figurája, a „ceglédi” beszédek sora, de a temesvári „csata” hagyománya is ide vezethető vissza.

Kiss Farkas Gábor írása, amely az említett szerzők közül időben az elsőt, Stephanus Taurinus *Parasztháborúját* (1519) veszi górcső alá, szintén azt mutatja be, hogy a humanista történeti művek megközelítésmódja mindenekelőtt saját korukból ered, a szerzők egymás közötti és a patrónusaikkal folytatott kommunikáció kontextusában érthető meg. Kiss mindenekelőtt a Bakócz Tamás, majd Várdai Ferenc erdélyi püspök (aki szintén aktív szerepet játszott a kereszties hadjárat meghirdetésében, majd a felkelés leverésében) környezetébe tartozó morva humanista Dózsa-képének irodalmi sokrétűségére és többértelműségére hívja fel a figyelmet, és keresi ennek korabeli funkcióit. A többértelmű üzenetre az irodalmi beszédmód, a történelmi téma eposzi keretek közötti tárgyalása teremtett a szerzőnek lehetőséget. Taurinus Dózsában nemcsak négyféle ókori római, egymásnak ellentmondó tipológiai előképet gyúrt egybe (a kezdeti Caesart, Catilinát és Rufinust imitáló vad alak az eposz végén, a halál pillanatában sztoikus öntudattal áll szenvedései elébe az uticai Catót megidézve), de a megbízásából készült címlapmetszet a komikus passióelbeszélések hagyományában Dózsát mint szenvedő Krisztust idézi meg (miközben a szövegben a kereszténység ügyét eláruló Rufinus volt a mintakép), ám a szenvedés dicső fénye nélkül. Kiss rámutat, hogy az intertextuális játék hatására a szokásos és szigorú morális üzenet ironikus történelemszemléletté enyhül: nincs jó és rossz oldal, az eseményeket a kiszámíthatatlan sors irányítja. A legközelebb Taurinus saját álláspontjához – érvel meggyőzően a szerző – az eposz címének és mélyszerkezetének irodalmi mintája alapján juthatunk el. A korban Homérosznak tulajdonított komikus eposz, a *Békaegérharc* mintája azt sugallja, hogy a nemesek és jobbágyok nem voltak ekkoriban egymás ellenségei, a háború csupán egy véletlen folytán, a Bakóczcal azonosítható békakirály miatt tört ki. Az irodalmi minták többretű, a kétértelműségnek tág teret engedő felhasználásának Erasmus nyomán ekkoriban divatos narratív stratégiáját Taurinus bravúrosan alkalmazta tehát – mutat rá Kiss logikus és izgalmas érveléssel. Erre, hozzátehetjük,

különösen nagy szüksége lehetett már öreg és beteges, de még mindig aktív patrónusa árnyékában (a mű megjelenésekor már Gyulafehérvárott él Várdai védőszárnyai alatt). Bakócz szerepét, mint láttuk, többértelműen ábrázolta: a felszínen a Bakóczot mentegető eposz antik utalása a bíborost teszi a felkelés kirobbantójává (vajon a bíboros ezt kihallotta-e belőle?). Ez a kétértelműség pedig lehetővé tette Taurinus számára személyes, írói és politikai identitása koherenciájának fenntartását új patrónusa mellett is. Csupán a sokszólamú szöveg egy a változó idők szelének megfelelő regiszterét kellett felhangosítania.

A szerzők személyes, valamint történészi/írói identitása és a múlttal való foglalatosság, a múltértelmezés tevékenysége közötti szoros kapcsolat fontosságára vet fényt úgyszintén Ács Pál írása, aki Szűcs Jenő 1514-es felkeléssel foglalkozó munkáit elemzi. Ács azt emeli ki, hogy Szűcs volt az első, aki rámutatott a gazdasági összefüggések helyett a keresztény eszmekör mozgósító szerepére, a lázadás szervezőiként és „ideológusaiként” az obszerváns ferencesek rendből kizárt fiatal „ellenzékét” azonosítva. Ácsot az izgatja elsősorban, hogy milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy Szűcs felismerje az obszerváns ferenceseket a radikális „értelmiség”, a hatalommal szembeszegülő „ellenzék” szerepében. Szűcsről ezért megállapítja: a marxista determinizmus távol állt tőle;²³ hatottak rá a millenarista mozgalmakat elemző történeti munkák; az *Annales*-körrel is szellemi rokonságot mutat; Umberto Eco is szóba jön mint párhuzam (az inkvizítor ortodoxiája és az eretnesség közötti határ átjárhatóságának percipiálása közös a két szerzőben) – hogy végül a ’68-as baloldali értelmiség soraiban helyezze el a neves magyar történészt. Vagyis a magának feltett kérdésre a válasz: a ferences obszervancia a ’68-as generációval több tekintetben analóg helyzetben volt. Szűcsöt az értelmiségi elit és a tömegmozgalmak viszonya izgatta az 1970-es évek elején a Dózsa felkelésben – így Ács. És azt is tudni véli, hogy „a Dózsa-parasztháború döntő történelmi tanulsága Szűcs Jenő számára az volt, hogy változás, a »forradalom« gyakorlata átértelmezi, magába olvasztja, maga alá gyűri az ideológiákat és az ideológusokat”. Következtetését előrevetíti már tárgya időbeli elhelyezése a dolgozat elején (6–7. sor): „Nem sokkal Csehszlovákia 1968-as megszállása után történt a következő, jellegzetesen groteszk, kelet-közép-európai eset.” Nagy kár, hogy nem tudhatjuk, Szűcs Jenő mit gondolna erről.

Az mindenesetre tanulságos, hogy a 16. századi humanista értelmiségtől eltérően az 1970-es évek antihős Dózsáját és a felkelés vallásos motivációit hangsúlyozó történészgeneráció mennyire nem tartotta szükségesnek üzenete kódolását. A képzőművészek ezzel egy időben zajló megemlékezésével Tatai Erzsébet korábban már említett tanulmánya foglalkozik. Két kiállítást hasonlít össze: a Magyar Nemzeti Galéria a Művelődési Minisztérium támogatásával grafikai, valamint kisleptikai és éremművészeti kiállítást rendezett, míg néhány hónappal korábban a Képzőművészeti Alap „leánya”, a Fiatal Képzőművészek Stúdiója hirdetett

23 Vö. Gyáni Gábor értékelésével Szűcs halálának 20. évfordulóján: Szűcs Jenő, a magányos történetíró. Forrás (2008) 6. sz. 13–17. (Determinista szemlélet és a racionális magyarázat dilemmája).

Dózsa-pályázatot. Feltűnő különbség mindenekelőtt a két esemény között az elsőnek adott nagy nyilvánosság, míg a második „elhallgatása”, ami tükrözheti egyszerűen az érdeklődés kifulladását is. A részt vevő művészek közötti nagy átfedés ugyanis kizárja annak lehetőségét, hogy az utóbbi kiállításnak valamiféle ellenzékiiséget tulajdonítsunk. A tanulmány tézise, hogy a hivatalos politikai diskurzus forradalmi retorikája, Dózsának a munkásmozgalom nagy elődjeként, az osztályharc szimbolikus figurájaként való propagálása „kilúgozta” a művészi motivációt és invenciót. Az aktualitás hiánya miatt a sablonos tematika (Dózsa kivégzése, Dózsa alakja, Dózsa serege) és a gondolati üresség vagy legalábbis átgondolatlanúság jellemezte a zsűri által a kiállításokra meghívott vagy kiválogatott műalkotásokat. Az összkép és végkövetkeztetés – amint a korszak hangulata – mégis inkább ambivalens. A művészek megdöbbenő, túlzott – és teljességgel felesleges – alkalmazkodását a hivatalos elvárásokhoz jól mutatja a Fiatal Művészek Stúdiójában győztesnek kihirdetett festmény (Bodóczy István: *Dózsa*). Bodóczy alkotása – Tatai értelmezése szerint – az emberi szenvedésnek az ikonográfiai hagyományokra építő és a szocialista realizmust ignoráló expresszionista ábrázolása. A korszak kultúrpolitikájának kiszámíthatatlanságát tükrözi ugyanakkor a tanulmányt záró eset. A *Keressük Dózst* című játékos alkotás, amely reflektál a megismerés korlátaira és a nézőt a maga Dózsa-képének megalkotására invitálja, a művész várakozása ellenére nem kerülhetett a Nemzeti Galéria falára.

Végezetül Szilágyi Márton nagyon fontos tanulmányt írt az 1840-es évek Dózsa-képéről a magyar irodalomban. Talán a szerző sincs tudatában annak, hogy megfigyelései milyen fontos, általános érvényű következtetéseket rejtenek magukban az emlékezet nagy ívű történetével kapcsolatosan. Szilágyi – meglehetősen eleganciával – úgy tesz, mintha Kulin Ferenc 1982-ban megfogalmazott tézisét,²⁴ amely saját gondolatmenete kiindulópontjául szolgál, igyekezne tovább árnyalni. E tézis szerint Dózst mint vadállatot és tömeggyilkost, a felkelést mint anarchiát és nemzetvesztést ábrázoló „konzervatív nemesi történetfelfogást” ekkoriban váltja fel egy „pozitív Dózsa-hagyományt képviselő liberális vagy éppen már kifejezetten forradalmi előképül szolgáló Dózsa-kép”. A Kulin által vázolt kétfázisú, dinamikus képet Szilágyi új szövegek vizsgálatával (a kulcsszövegek: Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*, Arany és Petőfi levelezése, Kölcsey országgyűlési beszéde stb.) és új megközelítésmódjával (Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regénye kapcsán) olyannyira árnyalja, hogy már-már gyökeresen új képet rajzol. A hosszú időre visszanyúló, általában konzervatívnak minősített gondolati keret a parasztháborúról cseppet sem változott meg az 1840-es években annak hatására, hogy vele párhuzamosan megjelent teljes tagadása (Petőfi) és logikai meghaladása (Eötvös) – véli Szilágyi. Elemzése az 1840-es évek irodalombeli Dózsa-képének megértésén túl azért fontos, mert megkérdőjelezi a kollektív emlékezet evolucionista felfogását. Azt az elképzelést, hogy a régi történelmi tudatot mindig leváltja egy újabb – ahogy Kulin koncepciója szerint történt ez a reformkorban is Magyar-

24 *Kulin Ferenc*: Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori megítéléséről. Akadémiai, Bp., 1982. (Irodalomtörténeti Füzetek 106.)

országban. Szilágyi azt mutatta meg nekünk a reformkori irodalom „kísérleti laboratóriumában”, hogy a kollektív emlékezet – a 19. századi nacionalizmus idején éppúgy, mint más korszakokban – többszölamú annak eredményeként, hogy a múlthoz való viszonyulás új módjai együttélnek a régebbi emlékezeti gyakorlatokkal.²⁵ A 16. századi humanistákig visszanyúló régi hagyományt, amely a történelmi tapasztalatok (Horea és Cloșca vezette felkelés Erdélyben 1784-ben, az 1830-as évek zempléni koleralázadása, galíciai parasztfelkelés 1846-ban) hatására aktualizálódott, korántsem szorította ki a Petőfi és Eötvös nevével fémjelzett, egymástól nagyon eltérő, mégis sommásan „liberálisnak” nevezett viszonyulást Dózsához és az általa vezetett parasztfelkeléshez.

25 Vö. *Judith Pollmann–Erika Kuijpers*: Introduction. On the early modernity of early modern memory. In: *Memory before Modernity* i. m. (4. jz.) 1–2., 22–23.